

Антоненко Т. Л.,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля, м. Луганськ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується багаточисленними протиріччями, кризами, які обумовлюють пошук нових підходів до "творення" Людини з власне людськими якостями, з гуманістичною наповненістю її думок, почуттів, поведінки та вчинків. Одним із найскладніших питань сучасної гуманітарної науки є пошуки виходу із антропологічної кризи, яка значно збіднює можливості прогресивного розвитку людства. Ці пошуки йдуть у напрямі утвердження ідеалів людського життя у відповідності до тієї системи цінностей, яка забезпечує високий рівень свідомості особистості, її світогляду, життєвих устремлінь та готовність до самовдосконалення. Особливого значення набуває психологічний контекст цих пошуків, який спрямований на виявлення смислів людського життя, системи цінностей, яка є орієнтиром у виборі життєвого шляху, системи відношень і переживань.

У сучасній психологічній науці значно актуалізувалася проблема ціннісно-сміслової сфери особистості, від якої залежить і "революція свідомості", і вихід із антропологічної кризи, і процес розвитку людини з високоморальними духовними якостями, яка прагне до утвердження найвищої цінності – цінності людського життя.

Категорії цінностей і смислів є провідними у сучасних гуманітарних науках – філософії, соціології, культурології, психології, педагогіки. Іншими словами, всі людинознавчі науки досліджують ті специфічні особливості, які визначають сутність людини як людської істоти, процеси та механізми набуття нею цінностей і смислів життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою ціннісно-смілової сфери опікуються вчені різних країн. Вітчизняні вчені та вчені близького зарубіжжя оперують поняттями "цінності", "ціннісні орієнтації", "смисли", "ціннісно-смілова сфера" і приділяють значну увагу розкриттю сутності цих феноменів, психологічних механізмів їх розвитку (М. Боришевський, Ж. Вірна, А. Деркач, В. Знаков, З. Карпенко, В. Клочко, О. Леонтєв, Д. Леонтєв, С. Максименко, С. Рубінштейн, В. Семіченко, Т. Титаренко та ін.).

Аналіз сучасної зарубіжної психологічної літератури свідчить про значний інтерес учених до цієї проблеми (Р. Баумайстер, А. Бранко, Я. Вальсінер, У. Віртц, П. Вонг, Дж. Златев, Дж. Кітченз, Дж. Петерсон, М. Робертс, Е. Сендос, К. Сомер, Т. Столлман, К. Уїлсон, Й. Цобелі, М. Штегер та ін.).

Мета статті полягає у розкритті різних підходів, точок зору на природу цінностей та смислів, ціннісно-смілової сфери сучасними зарубіжними психологами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній психологічній науці далекого зарубіжжя чітко не виокремлюється категорія "ціннісно-смілова сфера", проте вона безумовно розглядається при всебічному розкритті змістовної сутності цінностей та смислів, їх взаємозв'язку та ролі у розвитку особистості.

Обізнаність з різними точками зору, науковими підходами до цінностей та смислів в зарубіжній психології розкриває нові можливості в дослідженні проблеми психологічних основ становлення ціннісно-смілової сфери особистості.

Відомо, що теорія цінностей була науково обґрунтована Г. Ріккертом, який глибоко розкрив сутність концептів "цінність", "значимість", "смысл", "розуміння", "оцінка" та їх органічний взаємозв'язок в контексті філософії життя. Філософ, розвиваючи поняття про світ, показав, що воно складається не із суб'єкта і об'єкта, а із трьох царств: дійсності, цінності і смислу [3, с. 482]. Він вважав, що основою смислу життя є цінності. Вводячи поняття "всебічне життєрозуміння", Г. Ріккерт підкреслював, щоб знайти тлумачення смислу життя необхідно знати цінності, що лежать в його основі [3, с. 439]. "Повсюди це цінності, які надають життю осмислену "життєвість" і тим самим перетворюють її в дещо інше, ніж просто життя" [3, с. 441]. Аналізуючи сутність цінностей та смислу, філософ зв'язував їх із суб'єктом, який їх оцінює і вибирає. Ці категорії є провідними для характеристики цінності і смислу. Так, категорія "значимість" завжди має значення цінності, має значимість те, що має істинний смисл [3, с. 436]. Розуміння відрізняється від пояснень, описів, тим, що воно відбиває смисл речей. "Розуміти, – пише автор, – можна тільки смисл, або значення речі, а смисл і значення, що би то не було, має тільки по відношенню до цінності. У всіх відношеннях вільне від цінностей буття разом з тим позбавлене смислу і значення. Тому, якщо хотіти "розуміти", то не можна ігнорувати цінності. Інакше не знають, *що* розуміється" [3, с. 436].

Г. Ріккерт визначив аксіому теорії цінностей, суть якої полягає в тому, що не існує смислу без цінностей: "Тільки суще ніколи не має значимості, так само, як воно залишається незрозумілим" [3, с. 436].

Своєрідним джерелом народження цінностей є культура. Філософ підкреслював, що "в культурних благах як би осіла, окристалізувалася множинність цінностей" [3, с. 454].

Ці положення Г. Ріккерта знайшли свій подальший розвиток у психологічній науці різних країн. Своєрідним поштовхом до дослідження проблем цінностей в країнах Європи та Америки була книга "Польський селянин в Європі та Америці" (Thomas and Znaniecki "The Polish Peasant in Europe and America") [20]. Саме з цього часу почалися всебічні дослідження різних видів цінностей. Проблема розвитку теорії цінностей приваблювала увагу вчених, перш за все, як можливість здійснювати вплив на поведінку особистості, на її вчинки.

Проблема цінностей в зарубіжній психології розглядається багатоаспектно. Найбільш відомими в роботах є наступні визначення цінності: цінності як норми - У. Колб (William Kolb); цінності як відношення - Е. Фаріс (Ellsworth Faris) та Д. Мід (George Herbert Mead); цінності як культурні ідеали - Мілтон Рокіч; цінності як оцінка дії - Дж. Ланд (J. Landes), Е. Епштейн (Е. Н. Epstein); цінності як переконання - Мілтон Альбрехт (Milton Albrecht) та Р. Морріс (Richard Morris); цінності як об'єкти - Ральф Тернер (Ralph Turner), Р. Пеппі (R. B. Perry), С. Пеппер (Stephen Pepper); цінності як ціннісні орієнтації - К. Клакхтон, Ф. Клакхтон (Clyde Kluckhohn, Florence Kluckhohn); цінності як можливі лінії поведінки - Ф. Адлер (Franz Adler), М. Інгер (Milton Yinger).

Серед багатьох цінностей, які визначають зарубіжні вчені, особливою значущістю вони надають моральним та естетичним цінностям – любов, щастя, гармонія, краса, які визначають смисл людського життя.

Відомий норвезький вчений Роберт Прідді (Robert Priddey) в книзі "Людина як ціле" (Robert Priddey The Human Whole. An Outline of the "Higher" Psychology. <http://robertpriddy.com/P/6values.html>) визначає цінності як сполучну ланку між особистим сприйняттям і судженнями, мотивами і діями, як ключ до розуміння позамежної реальності, зовні представленої поведінкою людини.

Він виділив загальнолюдські універсальні цінності на найвищому рівні спільності усіх культур. До них відносяться: істина, турбота (любов), мир, обов'язок, справедливість. Учений підкреслив, що „без істини, турботи (любові) і справедливості виникають конфлікти і світ знаходиться під загрозою руйнування”.

Вчений відмічає, що цінність проявляється на практиці як керівний принцип або норма, що дозволяє судити про те, що добре, що погано в будь-якій ситуації. На його думку, наука психологія і в терії, і на практиці повинна стати динамічною силою сприяння блага людини, "не тільки чітко сформулювати і пояснити сутність цінностей, але й відстоювати їх перед обличчям антицінностей".

Він вважає, що антицінності не є по суті цінностями, вони є „запереченням цінностей”. До них Р. Прідді відносить: недоброчинність, агресивність, заздрість, жадність, егоїзм, неосвіченість, насильство, віроломство, спричинення шкоди, ненависть, ворожість. Психолог підкреслює, що на відміну від антицінностей, цінності є невідомою часткою нашої людської ідентичності. "Без цінностей не існує людства".

Колектив учених зі США Келлі Уїлсон, Емілі Сендос, Дженніфер Кітченз та Мігель Робертс, досліджуючи проблему цінностей в рамках поведінкової психотерапії, розглядають цінності як значимість для кожної людини того, що є важливим в її житті. У кожної людини, безумовно, свої цінності, які не є постійними, вони змінюються з часом, з набуттям життєвого досвіду. Вчені порівнюють цінності з компасом (ми називаємо їх вектором, дороговказом тощо), які, на відміну від життєвих цілей, не ставлять собі за мету їх досягнення. Вони є пріоритетними напрямками, орієнтирами життєвого шляху. Психологи розробили анкету "Цінності життя: визначення та вимірювання ціннісних вчинків у рамках поведінкової сфери", яка дозволила оцінити представлену характеристику цінностей різних життєзначущих сфер різними респондентами. Анкета представлена у вигляді компасу, стрілки якого вказують на певну ціннісну сферу. Домінантними сферами визначені: відношення в сім'ї, освіта та особистісний зріст, духовність, виховання дітей та турбота про них. Центрованими напрямками є фізичне здоров'я, громадянськість, відпочинок, шлюб, відношення між чоловіком та дружиною, дружба, стосунки в суспільстві, робота. Заслужують на увагу питання, які дозволяють виявити ціннісний зміст того, що є цінністю для людини у кожній сфері. Наприклад: "В яких відношеннях Ви зі своєю сім'єю?", "Яким батьком, матір'ю, братом, сестрою, дідьком, тіткою Ви хочете бути?", "Якими батьками Ви хочете стати?", "За допомогою яких якостей Ви хотіли б, щоб Ваші діти Вас схарактеризували?", "Чим Ви любите займатися?", "Які професійні навички Ви хотіли б набути?", "Які відносини Ви хотіли б вбудувати зі співробітниками?", "Які здібності Ви хотіли б розвинути?" тощо. Необхідно зауважити, що кожна сфера оцінюється за ступенем значущості для респондента, за шкалою 0-10 (0 – нічого не значить). Ми не ставили собі за мету аналізувати результати дослідження, а нас цікавив його інструментарій, який не тільки можна застосовувати в клінічних умовах, але й в умовах повсякденного життя [23, с. 249–272].

Проблема цінностей знайшла своє відображення в культурній психології. Так, в монографії "Cultural Psychology of Human Values. Advances in Cultural Psychology" (2012) [21] Я. Вальсінера та А. Бранко розглядається культурна основа людських цінностей, їх дія у якості фундаментальних компонентів мотиваційних систем. Заслужує на увагу погляд вчених щодо цінностей як культури власного "Я" і суспільства. Автори відзначають, що культурні практики і цінності, які обґрунтовано спрямовують досліджувані дії, створюють одне одного. Цікавою є думка вчених щодо спіралеподібної природи взаємодії цінностей і культурних практик, яка забезпечує не тільки постійне оновлення цінностей, а й сприяє модифікації культурних практик. Суттєвим є зауваження вчених, щодо важливого протиріччя, що існує між цінностями і культурними практиками і, яке сприяє їх постійним змінам. Вони підкреслюють, що культурні практики і цінності за своєю природою консервативні, проте, динамічні взаємозв'язки одного з іншим породжують інновації. Автори відмічають, що цінності фіксовані у часі, проте підлягають постійним змінам [21, с. VIII].

Психологи розглядають проблему цінностей в контексті верховенства афективної сфери розвитку людини. "Цінності – це мотиваційні диспозиції, глибоко укорінені в афективній сфері особистості" (Я. Вальсінер, А. Бранко і К. Дантас, 1997) [22, с. 283–306]. Учені акцентують увагу на тих цінностях, що визначають характер спілкування між людьми, з самим собою і зі світом в цілому. Ці цінності, на їх погляд, визначають поведінку людини. Звертає на себе увагу розуміння цінностей як гіперузагальнених знаків. Цінності належать до вищого рівня семіотичної регуляторної ієрархії, що повною мірою не піддається опису словами. "Вони керують нашою поведінкою, але коли ми намагаємося визначити їх місцезнаходження, нічого не виходить, адже вони ефемерні. Вони відчуваються всюди в людському житті, але, будучи там, їх ніде не знайти" [21, с. XIII]. Підкреслюється, що говорити про цінності – це ще не означає давати їм повну оцінку.

Учені представили п'ять рівнів афективної саморегуляції відкритої системи динамічних змін цінностей. Четвертий рівень – найвищий, гіперузагальнене семіотичне поле – створює суб'єктивну почуттєву інтонацію (фон), наприклад, "У мене відчуття чогось безмежного... але я не можу чітко його описати... проте я відчуваю себе немов би..."; третій рівень – узагальнені категорії почуттів, наприклад, "Я почуваю себе погано (добре)"; другий рівень – певні емоційні стани, наприклад, "сумний, щасливий"; перший рівень – предсеміотичне відчуття суб'єктивного досвіду, тобто диференціація відчуття себе, яке базується на фізіологічному збудженні; нульовий рівень – фізіологічний [21, с. XIV].

Висвітлюючи проблему цінностей, автори акцентують увагу на ролі цінностей у формуванні спрямованості уявлень людей про світ та їх поведінку по відношенню до очікуваних цілей. При цьому вони наголошують на важливості процесів конструювання смислів (інтерпретації), а "процеси конструювання смислу є фундаментальними для онтогенезу переконань і цінностей, які виникають в певному науковому і культурному контекстах" [21, с. XIII].

Проблеми смислових систем, що ґрунтуються на цінностях, присвячена стаття шведського вченого Джордана Златева (Jordan Zlatev "A hierarchy of meaning systems based on value", Department of Linguistics and Phonetics, Lund University, Sweden). Автор представив мультидисциплінарну теорію смислів, яка побудована на розумінні цінностей, що синтезують ідеї біологічно-орієнтованої психології, семіотики та кібернетики. Вчений виділив чотири типи смислових систем: знаковий, асоціативний, графічний і символічний, які, як зауважує автор, формують еволюційну та епігенетичну ієрархію. Джордан Златев стверджує, що кожний попередній рівень ієрархії включає в себе наступний, а це означає, що для кожного рівня ієрархії зміст „є відношенням між людиною і оточуючим середовищем, яке передбачає відбір категорій в оточуючому середовищі, які значимі для людини і, таким чином, відбувається визначення його „життєвого світу” [28].

Як відомо, одне з основних понять феноменології „життєвий світ”, було вперше введено в науковий обіг Е. Гуссерлем [2]. Життєвий світ, за його визначенням, це – „глуха скрита атмосфера” основоположних цінностей, горизонт всіх смислів і можливостей свідомості, апріорних структур до-предикативного досвіду, із яких виростають цінності культури, наукові конструкції, філософські установки [5].

Особливістю теорії смислів Джордана Златева є те, що в ній „смісл розглядається як цінність і передбачає наявність чотирьох типів систем, на основі: характеру внутрішньої ціннісної системи; категорії перцепції; категорії комунікації; типу навчання” [28].

Автор зазначає, що „чотири системи смислів входять одна в одну як матрьошки і, таким чином, формують еволюційну ієрархію” [28]. Запропонована теорія будується на тісних зв'язках між смислом і емоцією та є наслідком теорії свідомості. Джордан Златев (Jordan Zlatev) розглядає смісл як відношення між людиною і оточуючим

середовищем, що визначається як цінність, „чії окремі аспекти розпадаються на категорії, мають відношення для людини” [28]. В такому розумінні смисл характеризується як ціннісна взаємодія людини і оточуючого середовища. Цінність фізичних аспектів пов’язана з уродженою системою цінностей, ґрунтується на ролі збереження людського роду і глибоко пов’язана з емоцією. А цінність соціальних аспектів ґрунтується на традиційних системах смислів-цінностей, які представлені в різних соціальних практиках: ритуалах, правилах, умовностях і нормах. Ця ціннісно-смилова система значною мірою є культурною формою і представлена знаками, комунікацією. Автор наголошує на тому, що і вроджені, і набуті системи смислів-цінностей слугують системами контролю, що спрямовують та оцінюють поведінку людини. Джордан Златев підкреслює, що цінність і, відповідно, смисл глибоко пов’язані з емоціями і почуттями [28].

Не можна залишити поза увагою погляди сучасних учених Урсули Віртц та Йорга Цобелі на природу цінностей та смислів [2], які в своїй монографії "Жажда смысла" розглядають їх в контексті розподілу цінностей на вищі та нижчі. Існуюча дихотомія – вищі цінності – нижчі потреби завжди була предметом наукових дискусій (А. Маслоу, В. Франкл та інші). Автори зазначають, що розподіл цінностей на вищі і нижчі не дають підстав одним вважати гіршими, а інших кращими, тому, що вони є складовими одного цілого. В якості прикладу вони наводять теорію Ф. Лерша, в якій виділено три категорії цінностей: життєві цінності (потяги, бажання, задоволення, прагнення до діяльності та переживань), цінності власної значимості (прагнення до самозбереження, воля до влади, прагнення бути визнаним і честолюбним), цінності смислу (захоплення будь-чим, що надає смисл переживанням і діям, готовність контактувати з іншими, еротична любов, потяг до творчості, інтереси, ідеали та пошук абсолютного, а також осмислене прагнення віддавати себе на службу оточуючому світу) [1, с.165]. Психологи вказують на те, що такий розподіл цінностей має особливе значення для певних вікових періодів життя людини. У певний віковий період життя у людини домінує та система цінностей, яка визначає смисл його життя.

Звертаючись до "ініціальної терапії" Дюркгейма, в якій "горизонтальні" сили "тіла, яке і є ми", і "вертикальні" сили "духовної суті" вважаються двома взаємодоповнюючими полюсами, У. Віртц та Й. Цобелі доходять висновку, що "тільки в їх взаємодії може виникнути смисл" [1, с.165].

Учені підкреслили багатозначність поняття "смисл" в психологічній та філософській літературі, в якій смисл розглядається як бажання або реальність; як потреба безперервно йти від цілі до цілі; як архетипічне переживання Самості; як переживання повноти буття [1, с. 24–25]. Усталеним є розуміння смислу як цілі та життєвого орієнтуру у сфері норм, цінностей та рішень [1, с. 20].

Аналізуючи роль смислу в житті людини, У. Віртц, Й. Цобелі наголошують на тому, що переживання смислу має відношення "до розуміння себе, до усвідомлення власної ідентичності і безперервності в ході життєвого процесу". Важливим механізмом набуття смислу, автори вважають діалог, наповнений любов’ю. На їх думку поняття "смисл" є тотожним поняттям "духовність" і "любов". Найвищий смисл відкривається людині в любові, яка "... пробуджує довіру, надає сховище у вищому" [1, с. 20].

Даючи характеристику концепту "смисл", слід особливо підкреслити такі його складові, як переживання та розуміння. Будь-який смисл становиться ціннісною значимістю для особистості, коли нею переживаються певні події, певні життєві ситуації, здійснюється їх оцінка і осмислення.

Когнітивний компонент тут займає значне місце, тому що оцінка і осмислення передбачають наявність сукупності певних знань та їх розуміння. Завдяки аналізу життєвого досвіду особистість знаходить смисли свого життя. Згідно М. Джонсону "смисл є питанням людського розуміння" [7, с. 176].

Смисл за Р. Баумайстером є "загальне розумове уявлення про можливі відношення між речами, між подіями і стосунками, таким чином, смисл об’єднує речі. ... Без смислу поведінка керується імпульсами та інстинктами" [6, с. 15]. А смисл визначає напрям і наміри людини. Р. Баумайстер запропонував оригінальну типологію смислів, яка основана на двох рівнях смислу: короткострокову і довгострокову поведінку і діяльність (К. Парк, С. Фолкман та А. Вотерман розглядають ситуаційний і глобальний смисли). Психолог виявив чотири необхідних компонента смислу: цілі (зовнішні та внутрішні); цінності; активність та самоконтроль; самоповага.

Когнітивне визначення смислу, яке включає в себе екзистенціальні елементи, дає Майкл Ф. Штегер: "смисл – це павутиння зв’язків, розуміння й інтерпретацій, які допомагають людині зрозуміти свій досвід і визначити плани, що спрямовують її енергію на досягнення бажаного майбутнього". Завдяки осягненню життєвого досвіду відбувається побудова когнітивного компонента смислу життя, який приводить людину до розуміння того, хто вона є, яким є світ, як вона в нього вписується і яке її відношення "до великої схеми речей" [24, с. 165]. Автор підкреслює також цільовий аспект смислу, який характеризується екзистенціальною якістю: "Життєві цілі найбільш наповнені смислом тоді, коли вони витікають із особистісного відчуття власного "Я" і свого місця в світі" [24, с. XXXV]. Людина, яка усвідомлює смисл життя, чітко уявляє собі образ бажаного майбутнього, в якому сконцентрована її значуща мета.

Слід звернути увагу на особливість смислу, який завжди має суб’єктивний характер. Оскільки він притаманний кожному індивіду, то має особистісну унікальність, яка залежить від тієї системи цінностей, яку він сповідує, від життєвого досвіду та життєвого світу.

У визначенні категорії "смислу" вчені ставлять різні акценти на певних його складових. Крістін Л. Соммер, Рой Ф. Баумайстер, Тайлер Ф. Столлман, досліджуючи конструювання смислу життя із життєвих подій, визначають його згідно чотирьох базових потреб: мета, ефективність, цінність, почуття власної гідності. [24, с. 33–34].

Неможливість їх задоволення (внаслідок негативних подій) приводить до реконструюванню смислу життя з метою набуття нових цілей, "збереження відчуття смислу". Вони підкреслюють, що негативні події не оцінюються ізольовано, а інтерпретуються у відповідності до схеми життя будь-кого або схожою на розповідь репрезентації власного "Я". Одним із механізмів набуття нового смислу, зазначають вчені, є розповідь про себе, як аналіз власного життя. Слід додати, що велику роль у цьому процесі відіграє ще й внутрішній діалог. У процесі розповіді про себе і внутрішнього діалогу дається оцінка життєвих подій, власної поведінки, вчинків, що сприяє конструюванню нового образу життєвого шляху [24].

Категорія "смислу життя" вченими розглядається з різних точок зору. Представники позитивної психології Лаура А. Кінг та Джошуа А. Хікс висловлюють думку, що сприйняття смислонаповненого життя сприяє культивування позитивного мислення. Позитивні емоції, позитивний фон життя підтримує людину в реалізації її життєвих цілей, хоча, як зазначають автори, позитивний емоційний стан не є усталеним. Він часто може змінюватися.

Представники психологічної теорії самодетермінації, яка відноситься до напрямку позитивної психології і в теперішній час плідно розвивається в США (Нетта Вайнштайн, Ричард Раян, Едвард Десі), розглядають процес смислоутворення як невід’ємну частину природи людини, що допомагає індивіду реалізувати свободу вибору власного життєвого шляху та способу поведінки. Завдяки накопиченню нового досвіду, новій системі цінностей, прийняттю моральних норм поведінки особистість відчуває задоволення від досягнення цілей, власної гармонії і цілісності [24, с. XXXIII–XXXIV].

Загальна теорія смислу, як підкреслюють вчені, повинна включати як позитивний, так і негативний досвід, оскільки існує різниця між суб'єктивним благополуччям і смислом життя (Дов Шмоткін і Аміт Шріп) [24, с. XXXIV].

Досліджуючи проблему смислу життя Пол Вонг [24], розробив теорію утворення смислів, яка ґрунтується на таких положеннях:

- люди – істоти, які прагнуть смислу і створюють смисли;
- ми живемо у світі смислу;
- смисл, якого ми надаємо подіям, впливає на нас більше, ніж самі події;
- спроможність людини створювати смисли є найкращим захистом від будь-яких загроз і втрат й найкращим засобом досягнення гармонійного самопочуття.

Для роз'яснення сутності смислу та його значимості в людському житті, Пол Вонг використав модель подвійних систем, яка пов'язує два психологічних підходи (екзистенціональний та позитивний). З погляду екзистенціонального підходу набуття смислу відбувається через подолання душевних страждань, негативних переживань, самотності, роздумів над смислом життя завдяки "мужньому" вибору інших шляхів будівництва майбутнього й участі у творчій діяльності (Ж.-П. Сартр, І. Ялом) [16; 27]. З позицій позитивного підходу набуття смислів здійснюється на основі позитивного досвіду й емоцій як основ життя (Майкл Селігман, Міхай Чікентміхайі) [17; 18, с. 5–14.; 24, с. 3]; культивування позитивного мислення, яке сприяє сприйняттю смислонаповненого життя (Лаура Кінг та Джошуа Хікс) [10, с. 625–636; 24, с. XXXIII].

Запропонована Полом Вонгом модель спрямована на вирішення проблеми досягнення смислонаповненого життя, яке пов'язане з бажаннями людей і їх досягненням, з можливостями переборювання страху, труднощів життя.

В моделі подвійних систем представлені механізми трансформації негативних результатів, які отримує людина в своєму житті, – в позитивні. Пол Вонг зазначає, що смисл життя людина знаходить завдяки своїм передбаченням, переконанням, цінностям і світогляду.

Гарі Рекер та Пол Вонг визначили сутність глобального та ситуативного смислів, які взаємодіють між собою. Вчені запропонували трьох-компонентну модель структури глобального особистісного смислу, яка складається з когнітивного, мотиваційного та афективного компонентів. Ця модель представлена у вигляді трикутника, в основі якого знаходяться когнітивний та мотиваційний компоненти, а вершиною його є афективний компонент. Когнітивний компонент є наріжним каменем у структурі особистісного смислу і керує як вибором цілей, а також породжує почуття значимості, цінності. Автори називають такі його основні компоненти як переконання, світогляд (картина світу) та цінності. Мотиваційний компонент включає бажання, потреби, прагнення до досягнення мети, які приводять до задоволення, самореалізації і щастя. Автори, підкреслюючи взаємозв'язок названих компонентів, вершинною точкою вважають афективний компонент, завдяки якому людина розуміє, відчуває і переживає ті емоційні стани, які сприяють наповненості життя ціннісним смислом. Когнітивний компонент завдяки розумінню впливає на зниження тривожності, занепокоєності і надає особистості відчуття вартості, водночас, спрямовує її на вибір цілей; мотиваційний компонент, спрямований в напрямку до афективного, забезпечує рух до цілей, які приводять до самореалізації і щастя. Гарі Рекер та Пол Вонг підкреслюють, що смисл має орієнтацію на чітку мету в житті і людина, у якій високорозвинений глобальний смисл, прагне до досягнення цілей, які співпадають з її глобальними життєвими цілями. А ситуативний смисл пов'язаний зі спробою зрозуміти цінність і ціль повсякденного особистісного досвіду (тут і тепер), смисл даного моменту, який слугує джерелом для досягнення глобального смислу [24, с. 434–435].

Заслугує на увагу запропонований у 2010 році Полом Вонгом смисло-орієнтований підхід, який являє собою цілісну та інтегративну теорію розуміння усталеності [25, с. 85–93]. Цей підхід базується на здійсненні взаємодії між трьома елементами позитивної тріади через застосування подвійної системи моделі підходу та уникнення. Три елементи являють собою три смисло-орієнтованих позитивні стратегії втручання. Ця смисло-орієнтована позитивна тріада спрямована на виживання і процвітання [24, с. 596–597].

П. Вонг та Л. Вонг акцентують увагу на тому, що чисті принципи смислонаповненого життя, до яких відносяться цілі, розуміння, відповідальність і задоволення є підґрунтям для формування усталеності у молоді. Суттєвим є і те, що категорія усталеності значно актуалізувалася в прикладній позитивній психології (К. Харт і Т. Сассо; М. Селігман) [8, с. 82–92; 18]. Психологи, даючи характеристику чистим принципам благополуччя (процвітання), відмічають, що цілі залежать від розуміння, мудрості, знань, та поміркованих суджень; розуміння – від наявності правильного (смислового) типу мислення, філософії життя та системи цінностей; відповідальність – від цілей та розуміння (робити те, що правильно); насолода залежить від всіх вище перерахованих компонентів. Джерелами смислу, на їх думку, є: позитивні емоції; досягнення; взаємовідносини; самоприйняття; альтруїзм; релігія та духовність; чесність і справедливість, смисловий тип мислення; нарративи, міфи і символи; системи переконань; само-ідентифікація та Я-концепція; турбота та співчуття до інших; праведне життя; гармонія тощо [24, с. 597–598].

Модель стратегії усталеності являє собою сукупність п'ятих компонентів: прийняття (прийняття того, що неможна змінити); переконання (утвердження власних ідеалів та основних цінностей); відповідальність (прагнення до прийняття відповідальності на себе); відкриття (пізнання нового про себе та про оточуючий світ); насолода або оцінка (насолода від позитивних результатів або переоцінка власних успіхів). Ця модель взаємодіє з елементами трагічного оптимізму (прийняття найгіршого, утвердження в цінності і смислі життя, само-трансцендентність (альтруїзм), віра в Бога та в інші святині, мужність при зіткненні з неприємностями. Смисло-орієнтована тріада виживання і процвітання знаходиться у взаємодії і базується на чистих принципах смислонаповненого життя [24, с. 597].

Приваблюють погляди вченого щодо сутності смислу життя як "ідеального, смислонаповненого", яке він вважає гідним життям. На основі аналізу проведеного дослідження Пол Вонг виявив, що гідне життя (яке є смислом людського життя) включає такі компоненти як: щастя, успіх, взаємовідношення, близькі стосунки, релігія, альтруїзм, самоприйняття та справедливе відношення. Психолог підкреслює, що людині притаманний смисловий тип мислення, який сприяє розвитку рефлексії, здатності до роздумів й вираження свого світогляду, визволяє від ілюзій [24, с. 6]. Він урівноважує протилежні сторони людського життя – страждання, втрати та устремління до щастя. Смисловий тип мислення впливає на позитивні зміни в пошуках мети життя, оновлення особистісних смислів.

Нетта Вайнштайн, Річард Раян та Едвард Десі вважають, що коли у людини є мета, якої вона прагне досягти, вона здатна відчувати почуття задоволення від життя і, в решті решт, у неї з'явиться відчуття його смислонаповненості [24, с. 82].

Для усвідомлення процесу смислетворення важливим є постулат внутрішньої мотивації (Е. Десі та Г. Харлоу), яка не залежить від зовнішніх стимулів або тиску на неї. Внутрішня мотивація є "одним із центральних організаційних принципів розвитку, і, відповідно, формування смислу" [24, с. 83]. Учені розглядають внутрішню мотивацію як спонтанні дії, що сприяють виникненню інтересів і задоволенню від будь-чого, як один із аспектів розвитку та самоорганізації людини (Ж. Піаже та Р. Раян) [11; 14, с. 1–56; 15, с. 397–427].

Внутрішня мотивація свідчить про наявність активної збуджувальної сили, яка проявляється у пізнанні себе, людей та оточуючого світу, у різноманітних видах діяльності. В свій час С. Рубінштейн підкреслював, що суб'єкт не тільки проявляється в своїх діях, в "актах своєї творчої самодіяльності", в них він "створюється і визначається. Тому, тим, що він робить, можна визначити те, що він є; напрямом його діяльності можна визначити і формувати його самого" [4, с. 101–107]. Зважаючи на це положення, можна зробити висновок, що участь в "актах творчої самодіяльності" суб'єкта збуджується внутрішньою мотивацією і сприяє формуванню смислу. До того ж, діяльність (діяння) несе в собі важливі смислові потенції (моральні, художні, загальнокультурні), що забезпечують культуру глибинного спілкування. Гармонізація внутрішнього і зовнішнього світу людини забезпечується культурно-розумовою і аксіологічною атмосферами, що сприяють появі нових смислів.

Внутрішня мотивація, на думку вчених, відіграє важливу роль у дослідженні внутрішнього та зовнішнього світів людини, що в свою чергу приводить до формування смислу [24, с. 83]. Отже, виникненню смислів сприяє розуміння того, що відбувається з нами в життєвих ситуаціях, аналіз і оцінка життєвих подій, життєвого досвіду.

Заслугове на увагу точка зору Дж. Петерсона, який, розглядаючи смисл як конструкт, виділяє в ньому три рівня. Перший рівень ґрунтується на інстинктах, мотивації, емоціях, цілепокладанні і досягненні мети, який допомагає людині усвідомити, що відбувається у його повсякденному житті та як реагувати на різні події. Другий рівень з'являється на основі зіткнення людини з чимось незвичайним, негативним. Смисл виконує функцію механізму адаптації. Третій рівень обумовлений двома причинами: перша – втратою віри, прагнень, устремлінь, що викликає у людини тривогу, відчай, занепокоєння і збуджує її до пошуку нових вірувань, щоб повернути втрачений смисл; друга – в задоволенні всіх основних потреб, яке приводить до нудьги і потребує пошуку чогось нового, щоб відновити втрачений смисл [24, с. xxxi]. Звертає на себе увагу розгляд смислу крізь "призму уявлень очікуваних відносин, які впорядковують... сприйняття світу" (Гейне, Т. Пру та К. Ворс) [9, с. 88]. Тобто, автори надають домінуючого значення моделюванню таких відносин, результати яких будуть упорядковувати сприйняття світу, який складається за Г. Ріккертом "із трьох царств: дійсності, цінності і смислу" [3, с. 482]. Можна додати до цієї тези, що моделювання відносин на ціннісній основі не тільки буде упорядковувати сприйняття світу, але й упорядковувати свідомість особистості, його ціннісно-смислову сферу.

Аналізуючи погляди зарубіжних психологів, доцільно назвати роботу Карло Стренгера, шведсько-ізраїльського психолога, філософа "Страх незначності: пошук смислу в 21 столітті" (Strenger, Carlo (2011), "The Fear of Insignificance: Searching for Meaning in the Twenty-First Century"). В книзі представлено всебічний аналіз духовно-морального стану людства, на який значний вплив оказує сучасний інформаційний простір, умови життя людини, культурний світ, в якому вона перебуває тощо. Найбільш яскравими характеристиками 21 століття є глобальні інформаційно-розважальні системи, коммодіфікація (людина стає товаром), результатом чого сформувалися дві моделі доброго життя у світі: популярність та фінансовий успіх [19, с.1], що привело до появи нового виду людини - Homo globalis.

Вчений зазначає, що коммодіфікація власного "Я" сприяла появі нестабільності почуття власної гідності, відчуття ненаповненості життя смислом, що породило почуття постійного екзистенціального занепокоєння.

Особливо актуальною є думка К. Стренгера щодо мети життя, яка полягає в тому, щоб життя було творінням людини, а не адаптацією до вимог світового ринку. Спасіння людини Homo globalis автор убаचाє у необхідності формування у неї готовності до олюдненого уявлення про світ, у розвитку інтелектуальних основ світогляду, мета якого полягає у розвитку психології світового громадянства, розумових і емоційних можливостей, необхідних для організації відповідального життя у взаємопов'язаному світі. Саме світогляд сприяє забезпеченню нас неминущими цінностями.

Автор зазначає, що в сучасній експериментальній екзистенціальній психології поставлене питання про необхідність розкривати глибину нашої потреби відчувати свою значимість. Проживаючи життя, кожен повинен знати що, добре прожити життя – це не те, де відсутні складнощі і протиріччя, а те, де здійснюється пошук виходу із будь-яких ситуацій і що приводить до продуктивних змін. "Усвідомлення того, що у кожного з нас є межі можливостей не означає, що ми повинні з цим змиритися". Необхідно вміти приймати самого себе, завдяки чому "ми зможемо досягти позитивного уявлення про нашу особистість з її потенційними можливостями і межами" [19, с. 4].

Аналіз сучасних наукових підходів, поглядів зарубіжних психологів на природу "цінностей" та "смислів" дозволяє нам в узагальненому вигляді представити складність проблеми становлення ціннісно-смислової сфери особистості й водночас сприйняти та осмислити мозаїчну картину названих категорій, які є основою життєвого світу людини.

Резюме. Стаття присвячена дослідженню проблеми цінностей та смислів в зарубіжній психології. Представлена характеристика понять "цінність", "смисл", "ціннісно-смислова сфера" в роботах зарубіжних вчених. Особлива увага приділена дослідженню проблеми цінностей в рамках поведінкової психотерапії, культурної психології в контексті верховенства афективної сфери розвитку людини. А також, в статті дається характеристика мультидисциплінарної теорії смислів, яка побудована на розумінні цінностей, що синтезують ідеї біологічно-орієнтованої психології, семиотики та кібернетики. В статті робиться акцент на тому, що цінності та смисли глибоко пов'язані з емоціями та почуттями.

Ключові слова: цінність, смисл, ціннісно-смислова сфера, поведінкова психотерапія, культурна психологія, афективна сфера, теорія смислів, біологічно орієнтована психологія, емоції, почуття.

Резюме. Статья посвящена исследованию проблемы ценностей и смыслов в зарубежной психологии. Представлена характеристика понятий "ценность", "смысл", "ценностно-смысловая сфера" в работах зарубежных ученых. Особое внимание уделено исследованию проблемы ценностей в рамках поведенческой психотерапии, культурной психологии в контексте верховенства аффективной сферы развития человека. А также, в статье дается характеристика мультидисциплинарной теории смыслов, которая основана на понимании ценностей, которые синтезируют идеи биологически-ориентированной психологии, семиотики и кибернетики. В статье делается акцент на том, что ценности и смыслы глубоко связаны с эмоциями и чувствами. **Ключевые слова:** ценность, смысл, ценностно-смысловая сфера, поведенческая психотерапия, культурная психология, аффективная сфера, теория смыслов, биологически-ориентированная психология, эмоции, чувства.

Summary. The article is devoted to the investigation of the problem of values and senses in foreign psychology. The characteristic of concepts "value", "sense" and "value and sense sphere" in the works of foreign scientists is presented. Special attention is given to the research of the problem of values within the limits of behavioral psychotherapy, cultural psychology in the context of leadership of affective sphere in personality development. Besides, in the article the characteristic of the multidisciplinary theory of senses which is based on the understanding of values, synthesizing ideas from biologically oriented psychology, semiotics and cybernetics, is given. The author of the article accentuates that values and senses are deeply connected with emotions and feelings. **Keywords:** value, sense, value and sense sphere, behavioral psychotherapy, cultural psychology, affective sphere, theory of senses, biologically oriented psychology, emotions, feelings.

Література

1. Виртц У. Жажда смысла: Человек в экстремальных ситуациях: Пределы психотерапии / У. Виртц, Й. Цобели; [пер. с нем.]. – М.: Когито-Центр, 2012. – 328 с.
2. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология: Введение в феноменологическую философию / отв. редактор Я. А. Слинин. – СПб.: Владимир Даль, 2004. – 400 с.
3. Риккерт Г. Философия жизни [пер. с нем.]. – К.: «Ника-Центр», 1998. – 512 с.
4. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности // Вопросы психологии. – 1986. – №4. – С. 101–107.
5. Философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philosophydic.ru/zhiznennyj-mir>.
6. Baumeister, R. F. (1991). The meanings of life. New York, NY: Guilford.
7. Johnson, M. (1987). The body in the mind. Chicago, IL: University of Chicago Press.
8. Hart, K. E., & Sasso, T. (2011). Mapping the contours of contemporary positive psychology. *Canadian Psychology*, 52(2), 82–92.
9. King, L. A., & Hicks, J. A. (2007). Whatever happened to “what might have been”? *American Psychologist*, 62, 625–636.
10. Piaget, J. (1971). *Biology and knowledge*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
11. Peterson, J. B. (1999). *Maps of meaning: The architecture of belief*. New York, NY: Routledge.
12. Peterson, J. B. (2007). The meaning of meaning. In P. T. P. Wong, L. C. J. Wong, M. J. McDonald, & D. W. Klassen (Eds.), *Proceedings of Meaning Conferences: The positive psychology of meaning and spirituality* (pp. 11–32). Abbotsford, BC: INPM Press.
13. Ryan, R. M. (1993). Agency and organization: Intrinsic motivation, autonomy and the self in psychological development. In J. Jacobs (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation: Developmental perspectives on motivation* (Vol. 40, pp. 1–56). Lincoln: University of Nebraska Press.
14. Ryan, R. M. (1995). Psychological needs and the facilitation of integrative processes. *Journal of Personality*, 63, 397–427.
15. Sartre, J. P. (1990). *Existentialism and human emotions*. New York, NY: Oxford University Press.
16. Seligman, M. E. (2002). *Authentic happiness*. New York, NY: Free Press.
17. Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55, 5–14.
18. Seligman, M. E. (2011). *Flourish*. New York, NY: Free Press.
19. Strenger, Carlo (2011). *The fear of insignificance: searching for meaning in the twenty-first century*. New York, USA: Palgrave MacMillan, 230 p.
20. Thomas, W., Znaniecki, K. (1921). *The Polish Peasant in Europe and America*. Chicago University Press, Chicago.
21. Valsiner, J., Branco, A. U. (2012). *Cultural Psychology of Human Values*. *Advances in Cultural Psychology*. Information Age Publishing Inc., 294 p.
22. Valsiner, J., Branco, A. U., & Dantas, C. (1997). Socialization as co-construction: Parental belief orientations and heterogeneity of reflection. In J. E., Gruser & L. Kuczyunski (Eds.), *Parenting and children’s internalization of values* (pp. 283–306). New York, NY: Wiley.
23. Wilson, Kelly G., Sandoz, Emily K., Kitchens, Jennifer & Roberts, Miguel (2010). The Valued Living Questionnaire: defining and measuring valued action within a behavioural framework. *The Psychological Record*, 60, 249–272 <http://www.highbeam.com/doc/1G1-225935609.html>
24. Wong, P.T.P. *The Humane Quest for Meaning: Theories, Research and Application* (2012). Edited by Paul T.P. Wong. (2nd ed). New York, NY, USA; Hove, East Sussex, UK: Taylor & Francis Group, LLC. 719 p.
25. Wong, P.T.P. (2010). Meaning therapy: An integrative and positive existential psychotherapy. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 40(2), 85–93.
26. Wong, P.T.P. (2011b). Meaning-centered counseling and therapy: An integrative and comprehensive approach to motivational counseling and addiction treatment. In W. M. Cox & E. Klinger (Eds.), *Handbook of motivational counseling: Goal-based approaches to assessment and intervention with addiction and other problems* (pp. 461–487). Chichester, England: Wiley.
27. Yalom, I. D. (1980). *Existential psychotherapy*. New York, NY: Basic Books.
28. Zlatev, Jordan A hierarchy of meaning systems based on value [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lucls.lu.se/LUCS/085/Zlatev.pdf>